

LARS GUSTAFSSON:

Anteckningar om politik och litteratur

1

Vad 70- och 80-talens kritik väntade sig av en "politisk" roman var inte behandling av politiska ämnen utan snarast ett speciellt emotionellt klimat förbundet med sentimentala sympatier för socialismen.

Påfallande är att de bästa samhällskritiska romanerna i min generation skrivits av "opolitiska" författare som Sven Delblanc, Kerstin Ekman och Lars Andersson. De "politiskt" orienterade författarna vältrar sig i stället med rousseansk tårmlidhet i sina norrländska hembyars misär och stockholmska proletärmiljöer vid 1800-talets mitt.

Jag vet inte vilken gång i ordningen det är som en tidskrift ber om min syn på politik och litteratur, och heller inte vilken gång i ordningen det är som jag känner den egendomliga hjälplöshet som alltid drabbar mig när ämnet kommer på tal. Jag tycker ju att det alltid är roligt att diskutera litteratur, och inte heller står jag främmande inför politiska diskussioner. Vad jag tydligen saknar medel att intellektuellt hantera är denna kopula "och", med vilken de båda sfärerna så behändigt låter sig sammanföras till en enda.

Med risk att provocera *Svensk Tidsskrifts* läsekrets är jag böjd att säga att en styrka hos marxismen ligger i dess sätt att hänföra både politik och litteratur till överbyggnaden. Båda verksamheterna blir då med andra ord sekundära system, avspeglningar av mera primära sociala och ekonomiska samhällsprocesser. Sekundär behöver då inte betyda "oviktig" eller "illusorisk" — bara att ingendera systemet rymmer i sig självt tillräckligt med information för att bli sin egen förklaring. Politik är ett sätt att tala om (och till) samhället, och litteratur är ett annat. Ingendera systemet, det följer av det sekundära, är starkt nog att som det heter, — förändra — samhället men båda spelar en roll i de samhälleliga processerna.

Det politiska språket och det litterära språket har vissa likheter och några stora olikheter. Till likheterna hör att båda lever och dör i gränslandet mellan beskrivande och normativa förhållningssätt. Båda rymmer verklighetstolkning och båda kulminerar ofta i dolda eller öppna viljeyttringar. Det politiska språket är torftigare än de litterära språken och dess bild av

Lars Gustafsson är författare och professor.

mottagaren är mera principfast och alltså mera låst.

Medan mottagaren av det poetiska språket, sådan han oftast framträder i poesin, är av ett slags oändligt utbytbart Du som får ha eller sakna vilka moraliska egenskaper han vill, så länge han behåller den väsentliga, att lyssna, förutsätts alltid mottagaren av det politiska budskapet ha något slags dygd eller åtminstone egenskap som budskapet förväntas aktivera hos honom. Denna egenskap kan i de primitivaste fallen vara detta att *representera*,

---

Politik som ämne för litteratur är uppenbart en fullständigt oproblematiske historia.

---

att vara typisk för en större grupp människor än sig själv. Är han ingenting intressantare kan han åtminstone vara representant för *barnfamiljerna* och ha en större än normal mjölkkonsumtion.

Det politiska språket förefaller bundet vid föreställningen att mottagaren har *en egenskap* och att han *i denna egenskap* måste inse det sanna och riktiga i det som utsägs. Man kunde säga att det politiska språket laborerar med en mottagaridé som är (minst) ett steg abstraktare än det litterära språkets.

Ingenting av detta skulle bereda oss något problem om det inte fanns en förskräcklig massa människor som i ett sär eget moraliserande tonfall uppmanar oss att skapa en blandform mellan dessa båda språk, eller som hävdar, med samma moraliserande tonfall, att den litteratur vi skriver på något sätt är ofullständig eller förkastlig om den inte ingår något slags

äktenskap med den politiska diskursformen. Fördelen med den antydda marxistiska modellen förefaller mig vara att den så tydligt visar det ytliga och efemära i detta betraktelsesätt.

Om bakteriella infektioner, låt oss säga i tummen, vållar rodnad och svullnad, som ingendera är förklarliga utan den bakomliggande bakteriella faktorn, varför då högljutt yrka på att rodnad på något sätt måste bli till svullnad? Om de djupa samhällsförloppen varken är politiska eller litterära, vad har vi då för glädje av att yrka på att litteraturen skall bli politisk? Varför inte med samma rätt yrka på att politiken skall bli mera litterär? (Med argumentet att den på så sätt skulle bli mera "mänsklig", "mindre operativ", etc.)

2

Det finns en mening i vilken det inte alls är nonsens att be om mera politisk litteratur, och i vilken jag själv gärna skulle skriva mera politisk litteratur om jag hade kunskaperna. Och det är politikerromanen, den sorts roman som väljer politik och politiker till sitt ämne, ungefär som andra romaner väljer brott och brottslingar till sitt. Ett bra exempel är naturligtvis C P Snows stora romansvit "Strangers & Brothers" där det politiska spelet i det brittiska parlamentet och i dess departement blir föremål för en detaljrik och spännande skildring. Den svenska prosan har ingen riktig motsvatighet varken i detta århundrade eller i det förra. Stendhals "Le Rouge et le Noir" uppfyller på sitt sätt kravet på en roman om politik, liksom några av Balzacs romaner; de som handlar om karriärer, gör det. Earl Warrens

"All the Kings Men", baserad på Louisianas diktatorsliknande guvernör Huey Long, är ett annat bra exempel. Politik som ämne för litteratur är uppenbart en fullständigt oproblematiserad historia. Litteraturen intar metanivån och politiken objektsnivån och svårigheten ligger bara i att veta vad man talar om. Något som kan förvärfas genom livserfarenhet eller i biblioteken.

Jag tror, för att ta ett exempel, att Sveriges förre statsminister hade kunnat bli ett utmärkt ämne för en intelligent politisk roman.

3

Men det är inte denna specialitet som man vill se när man i moraliserande anda ber om en mer "politisk" eller, hos Georg Lúkaçs, "realistisk", eller i Sverige på sextio- och sjuttio-tal, "politiskt medveten" litteratur. Man vill inte se fler böcker om politik, utan fler böcker där det politiska och litterära språket penetrerar varandra och frambringar något slags speciellt högvärdigt amalgam.

I pinsamt enkla fall förefaller kravet på en politiskt medveten litteratur bara innebära kravet på något slags bekännelsestrohet. Ett bra exempel på en politiskt medveten poet är Verner von Heidenstam som med sin dikt djupt införlivade flera av sin tids stora politiska frågor, framförallt rösträtts- och försvarsfrågan, men som naturligtvis ändå aldrig hade kunnat bli accepterad av de sextio- och sjuttio-talskritiker som yrkade på "politisk medvetenhet" i litteraturen.

Jag fruktar att en hel del litteraturpropaganda i Sverige på sextio-talet knappast nådde längre än till denna ortodoxins ni-

vå, och vi kan fortfarande se även betydande diktare med i grunden helt opolitisk läggning (t ex Göran Sonnevi) som inte anser sig i stånd att publicera en bok ens på åttiotalet utan att någonstans i den "bekänna" sig till något slags (bortom den historiska horisonten skymtande) socialism eller kommunism av en alltmer uttunnad och metafysiskt undanlidande karaktär.

Men det vore naturligtvis att göra kravet på en "politiskt medveten" litteratur, nästan alltid rest från vänster och nästan aldrig från liberalt eller konservativt håll, en orätt att helt och hållet avfärda det som ett krav på ortodoxi.

Det sjuttio- och även åttiotalens kritik väntade sig av en "politisk" roman var ett speciellt emotionellt klimat förbundet med sympatier för "socialismen".

I mina egna sjuttio-talsromaner kom jag att beröra några klart opolitiska temata, eftersom de väsentligen handlade om en svensk generationsupplevelse, nämligen min egen. Ett sådant tema var skolsystemets uppenbara brister, ("Yllet"), ett annat var sjukvårdssystemet som var i stånd att avhålla även dödshotade patienter från att söka läkare, därför att köerna och den byråkratiska apparaten tedde sig mera hotfulla än en ensam död ("En biodlares död"), ett tredje sådant ämne var den allt tydligare offentliga korrruptionen, "affärerna" i ett samhälle utan tillfredsställande konstitutionella kontrollsystem ("Familjefesten"). Det föll ingen svensk kritiker in, och ingen utländsk heller, att

för den sakens skull kalla mina romaner "politiskt medvetna". Några tyska och amerikanska kritiker fann sig föranlåtna att litet grann diskutera dessa samhällsproblem och deras eventuella betydelse; i Sverige var det knappast någon som ansåg den sidan av romanerna ens värd att beröras. Jag kände heller ingen större besvikelse över denna brist på politisk reaktion på "Sprickorna i muren".

I likhet med andra samtida hade jag vid det laget lärt mig att vad sjuttio- och även åttio-talens kritik väntade sig av en "politisk" roman inte var behandling av politiska ämnen, heller inte en förbindelse till

---

De bästa samhällskritiska romanerna i Sverige i min generation kommer från "opolitiska" författare.

---

samhällsfrågor, utan snarast ett speciellt emotionellt klimat, lättigenkännligt och svårt att definiera i klara termer. Detta emotionella klimat måste på något sätt vara förbundet med sentimentala sympatier för "socialismen", det måste ha en viss klagande men ändå inte oförsonlig biton. Vad det hela litet erinrar om är det slags emotionalitet som Rousseau införde i världslitteraturen med "La Nouvelle Héloïse". Den som har orkat igenom någon av P O Enquists romaner har nog en igenkännande upplevelse av vad jag talar om: ett slags gråtmildhet på allas vägnar över att "samhället" inte blev vad "vi" drömde om, och en tapper beslutsamhet att hålla fast i alla fall vid något slags under horisonten ännu väntande socialis-

tiskt ideal. En terapeutisk, snarare än politisk, litteratur.

Den som har läst Wolf Lepenies utomordentliga studie från början av sjuttiotalet, "Melancholie und Gesellschaft", ler möjligen ett igenkännande leende. En av Lepenies teser är att salongen, i ordets gråtmilda mening, föddes i Frankrike ur Frondens nederlag. När de intellektuella ett ögonblick kommer mycket nära makten, men inte riktigt orkar fram till den, sätter de sig gärna att gråta.

Detta att ett krav på politisk närvaro hos litteraturen leder fram till ett krav på en romantiskt sätt *sentimentaliserad* litteratur kan te sig paradoxalt, men är det inte, om man håller i minnet att litteraturens män gärna drömmer om makten.

4

Påfallande är att de bästa samhällskritiska romanerna i Sverige i min generation kommer från författare som intagit en traditionellt "opolitisk" hållning. Jag tänker på sådana böcker som Sven Delblancs, inte minst de litet mer uppsluppna fantastiska romaner med vilka han brukar interfoliera sina mer trögt framflytande sviter, jag tänker på Kerstin Ekmans faktiskt alldeles utmärkta skildring av en svensk småstads utveckling mot opersonlighet och värdeförlust i "Stad av ljus", och jag tänker på Lars Anderssons romaner. Genom att *inte* vara insatt i ett politiskt program har deras samhällskritik, förefaller det mig, blivit drabbande.

Är en roman "politisk" om den är samhällskritisk? Det förefaller mig vara en alldeles för bred definition av "politisk". Det är kanske rimligt att säga att en roman blir politisk, om den inte bara ser

problem utan också anser sig – i varje fall i svepande och generella drag, sitta inne med lösningarna. Det gör inte dessa romaner. Och jag förmodar att det är vad som räddar dem.

Kravet på "politiskt medvetande" förefaller mig inte bara ha varit skadligt för svensk litteratur på det sättet att det i ganska stora delar har lett till en pretentiös och onödig sentimentalisering av det litterära arbetet. Det har också lett till ett slags egendomlig *skleros* som framförallt yttrar sig i ämnesvalen. Förstadsslummar, utlänningsghetton, börsspekulanternas

sällsamma värld, vårdsamhället med alla dess helveteskretsar, den lantliga bilverkstaden i kamp med skattefogdar och fackföreningsfogdar, alla dessa svenska miljöer väntar tålmodigt på sina skildrare sedan ett par decennier, medan de "politiskt" orienterade svenska författarna med rousseansk tårnildhet vältrar sig i sina norrländska hembyars misär och stockholmska proletärmiljöer vid 1800-talets mitt.

Det skulle inte förvåna mig om framtida litteraturhistoriker i detta kom att se något av en paradox.